

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne	7
Część I. Zarys problematyki polityki pamięci w Polsce, na Ukrainie oraz w relacjach polsko-ukraińskich	
Liberałowie, konserwatyści, lewica: polityka pamięci w III Rzeczypospolitej	13
Pomiędzy „dwoma”, „trzema” i „dwudziestoma dwoma” Ukrainami: polityka pamięci w państwie ukraińskim	37
Polsko-ukraińskie spory wokół wydarzeń pierwszej połowy XX wieku	51
Jak się porozumieć?	75
Część II. Wywiady	
Brak krzyży na mogiłach ofiar zbrodni wołyńskiej przeczy oświadczeniom o europejskości Ukrainy. Wywiad z profesorem Janem Żarynem	85
Siła antagonizmu wewnętrznego jest najbardziej negatywnym elementem dziedzictwa polityki historycznej III Rzeczypospolitej. Wywiad z profesorem Andrzejem Nowakiem	105
Historia powinna być też przestrzenią refleksji obywatelskiej skierowaną do współczesności. Wywiad z profesorem Pawłem Machciewiczem	127
W relacjach z Ukrainą byliśmy opresorem, powinniśmy przeprosić. Wywiad z doktorem habilitowanym Janem Sową	141
Polskie próby oskarżenia części ukraińskich działaczy niepodległościowych o zbrodnię ludobójstwa są przykładem ekspansywnej polityki pamięci. Wywiad z doktorem Wołodymyrem Wjatrowyczem	157
Za czasów Kuczmy i Kwaśniewskiego miał miejsce złoty wiek polsko-ukraińskich stosunków w sferze pamięci. Wywiad z profesorem Jurijem Szapowalem	171
Działalność organów władzy państwowej zarządzających przeszłością prowadzi do ideologizacji historii przez pewną grupę interesu. Wywiad z profesorem Heorhijem Kasjanowem	185
Ukraiński IPN za kadencji Wjatrowycza zrobił niewiele. Wywiad z doktorem Jurijem Radczenką	197

Część III. Analiza wywiadów	
Inspiracje metodologiczne	213
Analiza odpowiedzi rozmówców	225
Wnioski	251
Biogramy rozmówców	257
Załącznik – lista pytań	263
Bibliografia	265
Summary	275
Резюме	277
Indeks osób	279

SŁOWO WSTĘPNE¹

Stwierdzenie, że uczeni (najczęściej historycy) odgrywający rolę publicznych intelektualistów wpływają na politykę pamięci albo politykę historyczną, jest truizmem. Praktyka ta występuje od przynajmniej dwóch stuleci. Aby ją zilustrować, można przywołać przykłady postaci kształtujących – jak dziś powiedzielibyśmy – dyskurs pamięci w Niemczech czy w Rosji, takich jak Heinrich von Treitschke albo Mikołaj Karamzin. Można też sięgnąć do przykładów z dziejów narodów, o których jest ta książka. Chyba najwyrazistszymi postaciami w historii Polski i Ukrainy, które łączyły rolę historyka z funkcją publicznego intelektualisty, a w końcu również polityka, byli Michał Bobrzyński i Mychajło Hruszewski. Z jednej strony czołowy przedstawiciel krakowskiej szkoły historycznej, postrzegającej upadek I Rzeczypospolitej przez pryzmat błędów popełnionych przez samych Polaków. Z drugiej – ojciec ukraińskiej historiografii i autor schematu wprowadzającego ciągłość do ukraińskiej historii. Schemat ów rozpoczynał się w czasach Rusi Kijowskiej, a jego

1 Niniejsza publikacja powstała w ramach realizacji kierowanego przez dr. hab. prof. ISP PAN Tomasza Stryjka projektu Narodowego Centrum Nauki (finansowany z grantu przyznanego w konkursie OPUS 11) „Kultury historyczne w procesie przemian: uzgadnianie pamięci, historii i tożsamości we współczesnej Europie Środkowej i Wschodniej”, nr UMO-2016/21/B/HS3/03415), finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki i realizowanego przez Instytut Studiów Politycznych PAN i Collegium Civitas we współpracy z Centrum Historii Miejskiej Europy Środkowo-Wschodniej (Ukraina, Lwów).

podmiotem był ukraiński *narod* (lud/naród). I Bobrzyński, i Hruszewski byli czynnymi politykami, obaj stworzyli koncepcje, które rezonują po dziś dzień. Takich postaci można przywołać znacznie więcej zarówno z dziejów Polski, jak też z historii Ukrainy. Poprzez stańmy jednak na tych dwóch najważniejszych historycznych przykładach. Zjawisko wpływania intelektualistów na politykę pamięci obserwujemy także we współczesnych Polsce oraz na Ukrainie. Bardziej widoczne jest ono nad Wisłą. Z jednej strony grupa intelektualistów związanych z krakowskim Ośrodkiem Myśli Politycznej (Dariusz Gawin, Dariusz Karłowicz, Marek Cichocki) wpłynęła na uformowanie się koncepcji „polityki historycznej” (a ściślej mówiąc, konserwatywnego nurtu tejże), którą zaadaptowało Prawo i Sprawiedliwość, czego wyrazem stało się między innymi powołanie Muzeum Powstania Warszawskiego. Z drugiej strony tworzone przez Pawła Machcewicza Muzeum II Wojny Światowej wpasowywało się w nurt liberalnej polityki pamięci Platformy Obywatelskiej (i osobście premiera Donalda Tuska). O zaangażowaniu się intelektualistów w rozważania na temat praktycznych form realizacji polityki pamięci zarówno w stosunkach wewnętrznych, jak i międzynarodowych (w tym w relacjach polsko-ukraińskich) zdawały się świadczyć odbywające się na ten temat debaty, organizowane przez instytucje kojarzone zarówno z liberalnym (Fundacja Batorego), jak też z konserwatywnym nurtem debaty (Instytut Pamięci Narodowej za kadencji Janusza Kurtyki). W dyskusjach tych oprócz naukowców brali udział również politycy². Na Ukrainie zaangażowanie się intelektualistów w tworzenie polityki pamięci w ciągu ostatnich trzech dziesięcioleci było mniejsze. Niemniej to intelektualiści w znacznym stopniu inicjowali dyskusje wokół zbrodni wołyńskiej. Kierowane przez Tarasa

2 Por. *Pamięć i polityka zagraniczna*, red. P. Kosiewski, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2006; *Pamięć jako przedmiot władzy*, red. idem, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2008; *Pamięć i pytania o tożsamość*, red. T. Horbowski, P. Kosiewski, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2013; *Polska polityka historyczna* (zapis debaty z udziałem Andrzeja Nowaka, Marka Jurka, Arkadiusza Rybickiego, Pawła Skibińskiego, Janusza Kurtyki i Jana Źaryna), „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2006, nr 6 (54), s. 2–34.

Wozniaka czasopismo „Ji” wypuściło w 2003 i 2013 roku specjalne numery poświęcone zbrodni wołyńskiej³. Nie można zanegować roli badaczy, skupionych w specjalnej komisji kierowanej przez Stanisława Kulczyckiego, w kształtowaniu się państwowej oceny OUN i UPA na Ukrainie⁴. Wydaje się jednak, że osobą, która w największym stopniu pokazała, w jaki sposób pojedynczy intelektualista może wpływać na kształt polityki pamięci całego państwa, stał się prezes Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2014–2019 – Wołodymyr Wjatrowycz. Zachodzące we współczesnym świecie zmiany komunikacyjne z jednej strony pozbawiły zawodowych historyków monopolu na kreowanie społecznego rozumienia historii, z drugiej zaś umożliwiły niektórym spośród nich w większym aniżeli kiedykolwiek wcześniej stopniu odgrywanie roli publicznych intelektualistów za pośrednictwem portali internetowych i mediów społecznościowych. Czynniki te pokazują aktualność zjawiska, któremu poświęcona jest niniejsza publikacja, powstała w ramach zadań w projekcie „Kultury historyczne w procesie przemian”. Składa się ona z trzech części. W pierwszej próbuję zarysować zasadnicze kierunki polityki pamięci w Polsce, na Ukrainie oraz w relacjach polsko-ukraińskich. Nie będę w tym skrótowym opracowaniu oryginalny, nie jest też moją ambicją zaprezentowanie własnych interpretacji opisywanych zjawisk, choć nieraz zdobywam się na pewne wnioski. Przede wszystkim chcę stworzyć czytelnikom swoistą mapę poglądową, dzięki której łatwiejsze stanie się przyswajanie treści zawartych w drugiej części niniejszej książki, z pewnością zawierającej wiele oryginalnych interpretacji. Tę część tworzy osiem wywiadów, które przeprowadzałem od marca 2018 do stycznia 2019 roku, z polskimi i ukraińskimi badaczami, a jednocześnie społecznymi aktorami pamięci:

3 *Волинь 1943. Боротьба за землю*, „Ji” 2003, nr 28; *Волинь 1943*, „Ji” 2013, nr 74.

4 *Рог. Проблема ОУН–УПА: Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН–УПА*, Інститут історії України НАН України, Київ 2004; *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА*, ред. С. Кульчицький, Наукова думка, Київ 2005.

Janem Żarynem, Andrzejem Nowakiem, Pawłem Machcewiczem, Janem Sową, Wołodymyrem Wjatrowyczem, Jurijem Szapowalem, Heorhijem Kasjanowem oraz Jurijem Radczenką. Rozmówcy otrzymali możliwość aktualizacji rozmów w trakcie procesu wydawniczego jesienią 2020 roku. Część trzecią stanowi autorska analiza przeprowadzonych rozmów, w której zastanawiam się, co przeprowadzone rozmowy mówią o polityce pamięci w Polsce, na Ukrainie oraz w relacjach między tymi państwami. Staram się pokazać, jakie elementy łączyły rozmówców, a w jakich istniały między nimi wyraźnie zarysowane różnice. Wreszcie próbuję sformułować pewne propozycje, które, jak sądzę, mogą się przyczynić do poprawy jakości debat o historii w Polsce i na Ukrainie. Książka ta ukazuje się w marcu 2021 roku, kiedy jesteśmy już w nowym momencie wzajemnych relacji na polu pamięci. Rzeczywistość lat 2015–2019, gdy w obu krajach karty rozdawała prawica, należy do przeszłości. Czas zatem na pierwsze podsumowania.